

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА *НЕОФІТИ* У ПЕРЕКЛАДІ ВІРИ РІЧ

Ганна Косів

Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів 79000,
Україна, e-mail: hannakossiv@yahoo.com

Досліджено відтворення лінгво-стилістичних особливостей поеми Т. Шевченка "Неофіти" у перекладі Віри Річ. Розглянуто такі домінуючі проблеми поеми: вертикальний контекст; стилістичні проблеми різних мовних рівнів (архаїзми, реалії, гра слів, повтори); проблеми ритміки. Всі явища розглянуто на мікро- та макроконтекстних рівнях.

Ключові слова: перекладацька стратегія, мікроконтекст, макроконтекст, вертикальний контекст, алюзія, архаїзм, старослов'янське, реалія, гра слів, повтор, ритміка.

Мета нашої праці - дослідити мовний механізм поеми Тараса Шевченка "Неофіти", зокрема, ті найменші деталі, що сукупно творять силу Шевченкової поезії, її унікальність і неповторність, в англійському прочитанні Віри Річ. Сьогодні існує ще один переклад поеми "Неофіти" англійською мовою К. Г. Андрусишина-В. Кірконела, який також враховуватимемо під час аналізу, щоб створити порівняльну характеристику.

Англійськомовна Шевченкіана Віри Річ налічує близько 170 творів. Велику частину їх зібрано у виданні 1961 р. "Т. Shevchenko. Song out of Darkness" та 2008 р. "Т. Шевченко. Вибрана поезія. Живопис. Графіка". Близько 75 перекладів, над якими перекладачка працювала останні роки свого життя, залишаються неопублікованими. Поема "Неофіти" належить до ранніх перекладів Віри Річ, вона увійшла до збірки 1961 р. і є однією з її найкращих праць.

Коли знайомишся ближче з постаттю перекладачки та її творчістю, стає зрозумілим, як такий надзвичайно складний твір, наскрізь просякнутий українською тематикою, внутрішньо відкривається для людини англійського походження і органічно втілюється в англійську форму. Висока перекладацька культура: глибоке знання матеріалу (дослідження української мови, історії, культури, а також спільних пам'яток людства - Біблії) у поєднанні з особистими рисами перекладачки (надзвичайна чутливість і проникливість, увага до всього, що має непроминальну цінність) вплинули на її вибір творів для перекладу і на перекладацьку стратегію: не пропустити нічого, збагнути все.

"Неофіти" - один із центральних творів Т. Шевченка, що звучить як підсумок його моральних пошуків і поетичної майстерності. Хоча поема написана не на українському матеріалі, в ній постійно відчувається український контекст, який наявний у всьому, про що писав поет. Шевченко жив Україною, де б він не був, Україна жила в ньому, і, свідомо чи підсвідомо, це накладало відбиток на всі його твори.

Надзвичайно складний ідейно значущий вертикальний контекст: постійні алюзії до української проблематики минулих і сучасних часів зі складним переплетенням усіх пластів української лексики від старослов'янської до сучасної на тлі історичних подій та реалій з епохи дохристиянського Риму та релігійні мотиви Старого і Нового Завітів у загальнолюдському та українському контекстах, робить цей твір надзвичайно складним для перекладу.

Ці хронотопи і такий, здавалося б, нелогічний анахронізм навряд чи мають часове значення. Їх не варто трактувати відокремлено, а лише в сукупності, яка є абсолютно органічною в оригіналі і творить образ самої України, уособленої в поемі в образі страждальної матері та її дітей - перших християн-мучеників за Христову віру.

Велика кількість слів старослов'янського походження слугує потужним засобом творення певної позитивної аури таїнства, ореолу святості. Адже, як твердить дослідник С. Вайнштейн, слова старовинних текстів, будь-які, навіть дуже знайомі, завжди залишаються загадкою [1, с. 32]. Скажімо, розповідь про неофітів або згадка (чи то навіть натяк) про подію зі Святого Письма завжди супроводжується у творі старослов'янськими вкрапленнями: ідіомами, фразами, лексемами, морфемами, а то й змінами на фонемному рівні, нехай найменшими, але які в сукупності творять живий асоціативний ланцюг твору, що постійно поповнюється все новими і новими нашаруваннями значень.

Якщо поверхово споглядати, то відразу напрошується думка про неминучі втрати при передачі старослов'янських на англійську мову. Адже дещо губиться шевченківський стиль, на шабель вище піднімається зі смислових глибин його думка і стає прямолінійнішою. Однак це неминучі втрати, зумовлені відмінністю двох культур, двох релігійних традицій. Звернімося до конкретних прикладів:

1. "з Колізея, із різниці, / Святіє вивезли тіла" [5, с. 229] - "from / The slaughter-house, the Coliseum, / They brought the **bodies of the saints**" [8, с. 109]; "Forth there came / Waggons and chariots from that pit of shame, / Carting the **holy bodies** to the river / That **corpses of the saints**" [7, с. 499].

Поодиноким лексема "святіє" з яскраво вираженим старослов'янським забарвленням завдяки закінченню "-іє" не знайшла рівновартісної заміни в перекладах, тому що функціонує на рівні мікроконтексту й абсолютного еквівалента їй немає. Принагідно також звернімо увагу на смислове зміщення в перекладі Віри Річ при передачі словосполучення "святіє тіла", адже в оригіналі йдеться саме про святі тіла ("sanctified bodies" чи "holy bodies", як у перекладі К. Г. Андрусишина-В. Кірконеда), а не тіла святих, адже "культ святих мощів" наявний у обох традиціях.

В інших випадках, коли задіяний ширший контекст, старослов'янські невідмінно компенсуються в перекладі Віри Річ та в багатьох випадках у перекладі К. Г. Андрусишина-В. Кірконеда:

2. "\ Сина Божія во плоті / На тій Голгофі розп'яла / Межи злодіями. \ спали, / Упившись кровію, кати, / Твоєю кровію. А Ти / Возстав од гроба, слово встало. / \ слово правди понесли / По всій невольничій землі / Твої апостоли святіі" [5, с. 220-221]. - "And in man's flesh, the Son of God / On Golgotha doomed to crucifixion / Between two thieves. And, being drunk / With blood, **Thy** blood, to sleep they lay, / The executioners. From the grave/ **Thou didst** rise, the Word arose, / And **Thy blest** Apostles bore / The word of truth and right through all/ That land so cruelly enslaved." [8, с. 99]; "The incarnate Son of God their malice leaves / Hanged on Golgotha's hill between two thieves./ And then the murderers in deep slumber fell, / Drunken with blood and draughts of haze from hell. / They drank **Thy** blood! **Thou** from the grave **didst** rise, / **Thy** Word of Truth had mounted to the skies, / And through the captive world was swiftly borne / By **Thy** Apostles, to **Thy** Godhead sworn." [9, с. 488]

3. "Перехрестившись, **возгласив:** / "Молітеся, братія! Молітеся / За ката лютого. Його / В Своїх молитвах пом'яніте. / Перед гординою його, / Брати мої не поклонітеся. / Молитва Богові. А він / Нехай лютує на землі, / Нехай пророка побиває, / Нехай усіх нас розпинає; / Уже внучата зачалися, і виростуть вони колись, / Не месники внучата тії, / Христові воїни святіє! / , без огня, і без ножа / **Стратеги Божії воспрянуть**" [5, с. 226]. - "Having made the Sign of Christ's **blest** Cross, intoned: / "Pray for him, O pray, my **brethren**, / For the fierce executioner,/ In prayer I bid you to remember / Him. Do not bow down before / His overweening pride, my brothers. / Prayer is for God alone! But he - / Let him rage upon this earth, / Let him the prophet **smite** and crush / Let him crucify all of us. / Grandsons, already in the womb / Conceived will grow to manhood soon - / Not as avengers they will strike, / A holy warriors of Christ. / And without fire, without sword / The captains of the Lord will rise." [8, с. 106]

У другому прикладі в обох перекладах простежуємо заміну архаїчними граматичними формами "Thy", "Thou", "didst". Вони лише частково замінюють українські старослов'янські і не збігаються з ними щодо місця вжитку в тексті, проте важливі з погляду цілого твору та стилістичної ролі, яку вони виконують. У третьому прикладі Віра Річ застосувала давню біблійну форму слова "brothers" - "brethren" ("Brethren" - (*esp. hist. and Bible*) Pl. of brother [6, с. 120]), а також лексеми "smite" і "blest" (в обох прикладах), характерні для англійських біблійних текстів ("Smite. - In or after Biblical use: To strike, or strike down, in battle; to kill, slay" [8, т. 2, с. 2028]; "Bless. - To call holy; to adore (God) as holy. As an adj. "blest" is now archaic, but is frequent in verse and traditional phrases" [8, т. 1, с. 202]).

Отже, розповідь про розп'яття, а в другому випадку слова, виголошені пророком, звучать таємничо та урочисто в обох текстах.

Цікаво простежити випадки, коли релігійні традиції перехрещуються, але не збігаються. Прикінцева частина вступу поеми починається словами "Благословенная в женах" - алюзією на одну з центральних християнських молитов "Богородице Діво". У цьому разі ціла строфа сама

звучить як молитва. Хоча "Богородице Діво" наявна в обох обрядах, вона не ідентична, тому з погляду прагматики буквальный переклад не нестиме необхідного смислу до читача. Розгляньмо тексти:

"**Благословенная в женах, / Святая, праведная мати / Святого Сина на землі, / Не дай в неволі пропадати, / Летючі літа марне тратить. / Скорбящих радосте!" [5, с. 219] - "Thou who art blessed among women, / O Holy Mother, full of grace, / Mother of that holy Son / On earth! Let me not dwine a slave, / And waste the fleeting years in vain. / O joy of the afflicted ones" [8, с. 97]; "O blessed amongst women past all others, / Most holy and most virtuous of Mothers, / We hail Thee by Thy holy Son on earth! / Let us not die in slavery and dearth, / Let us not waste our fleeting years in vain, / O joy of the afflicted!" [7, с. 486].**

Отже, обидва перекладачі знаходять замітники й алюзіям на цю молитву, наводячи уривки з її англійської версії (у тексті виділено), і старослов'янським елементам, вживаючи англійські архаїчні граматичні форми.

Під час аналізу варто також детальніше зупинитися на старослов'янській лексемі "скорбящих" (підкреслено в тексті), важливій з погляду макроконтраксту (усіх Шевченкових творів) і мікроконтраксту, а саме - поеми "Неофіти". Це слово вживається в поемі тричі: як означення до слів "дума" і "мати" (Мати-Богородиця + Мати-Україна), де воно підсилене ще й префіксом "пре-" - "прескорбная". У вище зацитованому уривку це ще й алюзія на нагірну проповідь Христа ("Блаженні скорбящі, бо вони будуть утішені" (Мт. 5, 4).

Культ "скорбної Матері" є типовим для української культури, що пояснюється її історичним минулим. Окрім того, мотив скорботи проходить крізь усі твори поета. Тому доцільно було б дотримуватися одного варіанта в перекладі. В англійській мові маємо хоч і не прямий замітник цього слова, проте найбільш наближений варіант "sorrowful". Як видно з попереднього прикладу, перекладачі не послуговуються ним. Проте, щодо інших випадків, Віра Річ послідовно дотримується варіанта "sorrowful", а також знаходить вдалі компенсації афіксальним видозмінам цієї лексеми. Лексему "прескорбная", що становить структурно-конотативну реалію завдяки архаїчним афіксам "пре" та "-ая", вона влучно передає як "mother of sorrows".

Загалом усі реалії у поемі можна поділити на три групи: 1) реалії з погляду текстового матеріалу, як-от, слово "постригти": "П'яний кесар, постригти сам себе в Зевеса..." [5, с. 227] - "The drunken Caesar, / Having accepted Zeus's tonsure..." [8, с. 107], яке є анахронізмом на тлі подій поеми; 2) реалії з погляду перекладу - слова-натяки на українську дійсність; 3) структурно-конотативні реалії. Якщо слова першої групи не становили труднощів у перекладі і, як видно з поданого прикладу, адекватно відтворюються у мові-сприймачі, то слова двох останніх груп були справжньою проблемою:

"А по Тібру із-за гаю / Байдак впливає / Чи галера" [5, с. 225] - "And up the Tiber, from beyond / The trees, a **barge** came sailing, / Or a galley" [8, с. 105];

"ви, плебеї-гречкосії, / ви молилися, та вас / Ніхто не милує" [5, с. 224] - "And you, plebeian **bumpkins**, too, / Made prayer, but no-one grants / You pardon" [8, с. 104].

Хоча предметні значення лексем "байдак" і "гречкосії" та оцінкове значення слова "гречкосії" у перекладі суттєво не відрізняються від оригіналу (пор.: "Байдак. - (заст.) Великий човен, яким плавали по річках і морю" [4, т. 1, с. 89] - "Barge. - A small sea-going vessel with sails. Now **hist.**" [8, т. 1, с. 157]; "Гречкосій. - (заст., зневажл.) Людина, що займається хліборобством; хлібороб, землероб" [4, т. 2, с. 165] - "Bumpkin. - An awkward ignorant country person" [6, с. 129]); проте ні в першому, ні в другому випадку перекладачка не відтворює смислово надзвичайно значущого в цьому контексті етнічного компонента конотативної смислової гама цих слів.

Якщо ж йдеться про структурно-конотативну реалію, то в перекладі Віри Річ простежуємо послідовні й бажані заміни-компенсації. Скажімо, такі характерні для Шевченка слова зі зменшувальними суфіксами, які поглиблюють експресивність, інтимність звучання, типову українську сентиментальність, перекладачка зазвичай передає через слова з означеннями:

горе, горенько моє" [5, с. 218] - "And my sorrow, **bitter sorrow**" [8, с. 97], чи повтор однорідних елементів:

"А ти осталася одна, / Одна-однісінька надворі" [5, с. 228] - "And you were left there **all alone**, / There at the gate, **all, all alone**" [8, с. 108].

Також вдало компенсує перекладачка і пошанні форми множини займенника та дієслова, які поет вживає, щоб створити саркастичний ефект. Наприклад, ось у цьому місці поеми:

"А кому / Самі благоволили дати / Свою підложницю в супруги, / Хоча й підтоптану. Нічого, аби з-під кесаря. А в кого / Сестру благоволили взяти / У свій гарем. се нічого: / На те він бог, а ми під бога / Себе повинні підкладати, / Не тільки сестер". [5, с. 224] - "To one / He **Himself deigned to bestow** / His concubine, to be a spouse / -Though. But that's nothing, / If she is from Caesar. And from others / He **deigned** to take to his harem / A sister. This is nothing odd, / For he is divine, and for a god / We ought to offer self, indeed, / Not only sisters"

[8, с. 104]

Підсилювальний зворотний займенник з великої літери "Himself" у поєднанні з дієсловом виразно пейоративного забарвлення "deigned" ("Deign. - To condescend to give or bestow, to vouchsafe. (*Now esp. with reply, answer, in negative sentences*)" [8, т. 1, с. 510]), надає вислову необхідного саркастичного відтінку. Однак не відтвореною залишилася гра слів, чи радше префіксів (у тексті підкреслено). Т. Шевченко тут виступає неперевершеним віртуозом слова, підпорядковуючи зовнішню форму слів їхній внутрішній суті. Адже поема "Неофіти" - ідеологічний твір, спрямований на конкретну аудиторію і покликаний викликати в неї відповідну реакцію. Проте читач не відчуває ідейного тиску автора, твір сприймають органічно і легко. З одного боку, для Шевченка характерна недовомленість, яка дає простір для думки читача і не сковує його упередженнями, з іншого - він діє як тонкий психолог, виділяючи в цей момент якраз те необхідне, що здатне викликати у читача певну реакцію, скерувати його в те чи інше русло роздумів.

Проте в інших випадках, коли в англійській мові є стилістичні засоби, суміжні з українськими, переклад Віри Річ звучить максимально наближено до оригіналу, навіть щодо звукопису:

Другий день / Реве арена [...]	A second day / The arena roars [...]
Арена звіром заревла [...]	The arena like roaring beast re-echoed [...]
^ п'яний кесар, мов скажений, зареготавсь [...]	the drunken Caesar / Roared with laughter [...]
По Колізеї / Ревучим громом понеслась / ^ стихла буря [5, с. 227-228]	Across the Coliseum / A storm was borne with roaring thunder [8, с. 107-108]

Отже, образ арени як жахливого звіра-потвори, що поглинає негодних собі, як місця, де відбувається страшне дійство - вбивство перших християн, проходить через увесь уривок і оригіналу, і перекладу - в обох текстах образне сприйняття посилюється алітерацією звука "р", що надає текстові відповідного емоційного забарвлення.

Кропітку роботу перекладачки видно і в аналізі такого потужного стилістичного засобу, як повтор у різних своїх виявах: алітераціях, асонансах, анафорах та ін. Віра Річ значно послідовніше, ніж інші перекладачі творів Т. Шевченка англійською мовою дотримується принципу передачі цих стилістичних елементів:

Молились,	They prayed,
Молилися перед Хрестом	Before the cross they made their prayer.
Закуті в пута неофіти,	Chained in thongs, the neophytes
<u>Молились</u> радісно. <u>Хвала!</u>	<u>Prayed</u> joyfully. To all you <u>hail</u> ,
Хвала вам, душі, молодіє!	All praise to you, souls young and bright
Хвала вам лицарі святіє!	All praise to you, O holy knights!
Вовіки-віки похвала!	To you for evermore, all hail!
[5, с. 226-227]	[8, с. 106-107]

And there before the cross / The fettered Neophytes forgot all loss / And prayed with joy. O blessed be your story, / Young warriors of God in ages hoary! / For ever and for ever be your glory! [7, с. 496]

Процитований переклад Віри Річ відповідає оригіналові і завдяки вигукові "hail" ("Hail.

- An exclamation of greeting or salutation; now poet. and rhet. and usually implying respectful or reverential salutation. Nail Mary. - The evangelic salutation (cf. Luke 1:28)=Latin Ave Maria" [8, т. 1, с. 913]), що належить до піднесеного письмового стилю, а також трапляється в англійському варіанті молитви "Богородице Діво", тому надає урочистості, а також певною мірою компенсує старослов'янські елементи оригіналу.

Уже на підставі попередньо наведених прикладів, особливо тих, де подано ширший контекст, можемо зробити ще один висновок: максимальна наближеність до оригіналу досягається в перекладі Віри Річ завдяки майстерно відтвореній ритміці оригіналу, так, що словам тісно, а думкам вільно. Часом англійські слова не лише подібні до українських за звучанням, а й доволі часто мають ту саму кількість складів, що й їхні українські відповідники. Крім того, довжина рядків перекладу здебільшого дорівнює довжині рядків оригіналу з однаковою кількістю стоп. Перекладачці вдалося вловити темп ходи оригіналу й органічно влитися в неї. Скажімо, переклад К. Г. Андрусишина-В. Кірконела вже не звучить в унісон з твором першоджерелом. Коли порівняти довжину його рядків з оригіналом, то вона виявиться приблизно на одну-три стопи довшою. Якщо ще й врахувати, що англійські слова переважно коротші за українські, то зрозуміло, що в перекладі багато зайвого, доданого, а це часто руйнує цілісність і завершеність твору. Тому в окремих місцях англійський текст "Неофітів" К. Г. Андрусишина-В. Кірконела звучить радше як своєрідне трактування оригіналу з власними коментарями. Адже розширення інформації тексту, надлишок мовних засобів призводить до зменшення інформативності.

Отож, тонке відчуття стилістичних нюансів Вірою Річ, її вміння неупереджено проникати в задум автора, відокремлювати головне від другорядного, її беззастережне прийняття оригіналу як самоцінного і самодостатнього твору в постійній орієнтації на мову та культуру сприймача, визнання важливості кожної навіть найменшої деталі, глибоке знання матеріалу, надзвичайно багатий особистий словник та вміння активізувати і послуговуватися всіма пластами англійської мови, талант перекладача в поєднанні з талантом поета

- все це творить справді майстерний переклад, дрібні хиби якого не впливають суттєво на результат і не применшують його вартості. Переклад Віри Річ на сьогодні - це найкращий англійський варіант поеми "Неофіти". Проте це не означає, що інші переклади цієї поеми були б недоцільними - адже оригінал один, а тлумачень може бути безліч. Адже компенсація у перекладі, нехай і одна з найкращих, завжди буде тільки компенсацією. Кожен переклад творів Т. Шевченка - це лише своєрідний аналітичний погляд на оригінал, на іншу культуру, це твір викоринений з рідної землі, з рідного оточення, з яким він органічно зливається.

1. Вайнштейн С. М. Вопросы интерпретации слова в историческом тексте / С. М. Вайнштейн // Тетради переводчика. - 1975. - Вып. 12. - С. 32-39. 2. Гришина О.Н. Об одном из способов реализации обратной связи в тексте / О. Н. Гришина // Сб. науч. трудов / Под. ред. Т. М. Баталова. - 1985. - Вып. 245. - С. 37-45. 3. Дмитриев В. О структурных элементах и ритмической верности переводов с французского языка / В. Дмитриев // Тетради переводчика. - 1966. - Вып. 3. - С. 16-38. 4. Словник української мови : В 11 т. / за ред. К. Білодіда. - Київ : Наук. думка, 1971-1980. 5. Шевченко Т. Неофіти / Т. Шевченко. Повне зібрання творів : У 12 т. - Київ : Наук. думка, 1990. - Т. 2. - С. 218-229. 6. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English language. - Danbury, CT : Lexicon publications, Inc., 1993. - 1149 p. 7. Shevchenko T. The Kobzar / T. Shevchenko ; tr. from Ukr. by C. H. Andrusyshen and W. Kirkconnell. - Toronto : University of Toronto Press, 1964. - 563 p. 8. Shevchenko T. Song out of Darkness / T. Shevchenko ; tr. from Ukr. by Vera Rich. - London : The Mitre Press, 1961. - 127 p. 9. The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles : In 2 vols. - Oxford : Clarendon Press, 1973.

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО "НЕОФИТЫ" В ПЕРЕВОДЕ ВЕРЫ РИЧ

Анна Косив

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина e-mail: hannakossiv@yahoo.com

Исследовано востроизведение лингво-стилистических особенностей поэмы Т. Шевченко "Неофиты" в переводе Веры Рич. На рассмотрение выносятся такие доминантные проблемы поэмы: вертикальный контекст, стилистические проблемы разных языковых уровней (архаизмы, реалии, игра слов, повторы), проблемы ритмики. Все явления рассматриваются на уровне микро- и макроконтеста.

Ключевые слова: переводческая стратегия, микроконтекст, макроконтест, вертикальный контекст, аллюзия, архаизм, старославянизм, реалия, игра слов, повтор, ритмика.

TARAS SHEVCHENKO'S POEM *THE NEOPHYTES* IN THE TRANSLATION BY VERA RICH

Hanna Kosiv

*Lviv Ivan Franko National University, Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine e-mail:
hannakossiv@yahoo.com*

The article focuses upon the rendition of the linguostylistic features of Shevchenko's poem *The Neophytes* in the English translation by Vera Rich. The dominant problems of the poem, such as: vertical context, stylistic problems of different levels (archaisms, realia, play on words, repetition), prosody are analyzed on the levels of micro- and macro-contexts.

Key words: translation strategy, micro-context, macro-context, vertical context, allusion, archaism, church-Slavonic, realia, play on words, repetition, rhythm.

Стаття надійшла до редколегії 06.06.2010 р.

Статтю прийнято до друку 10.10.2011 р.